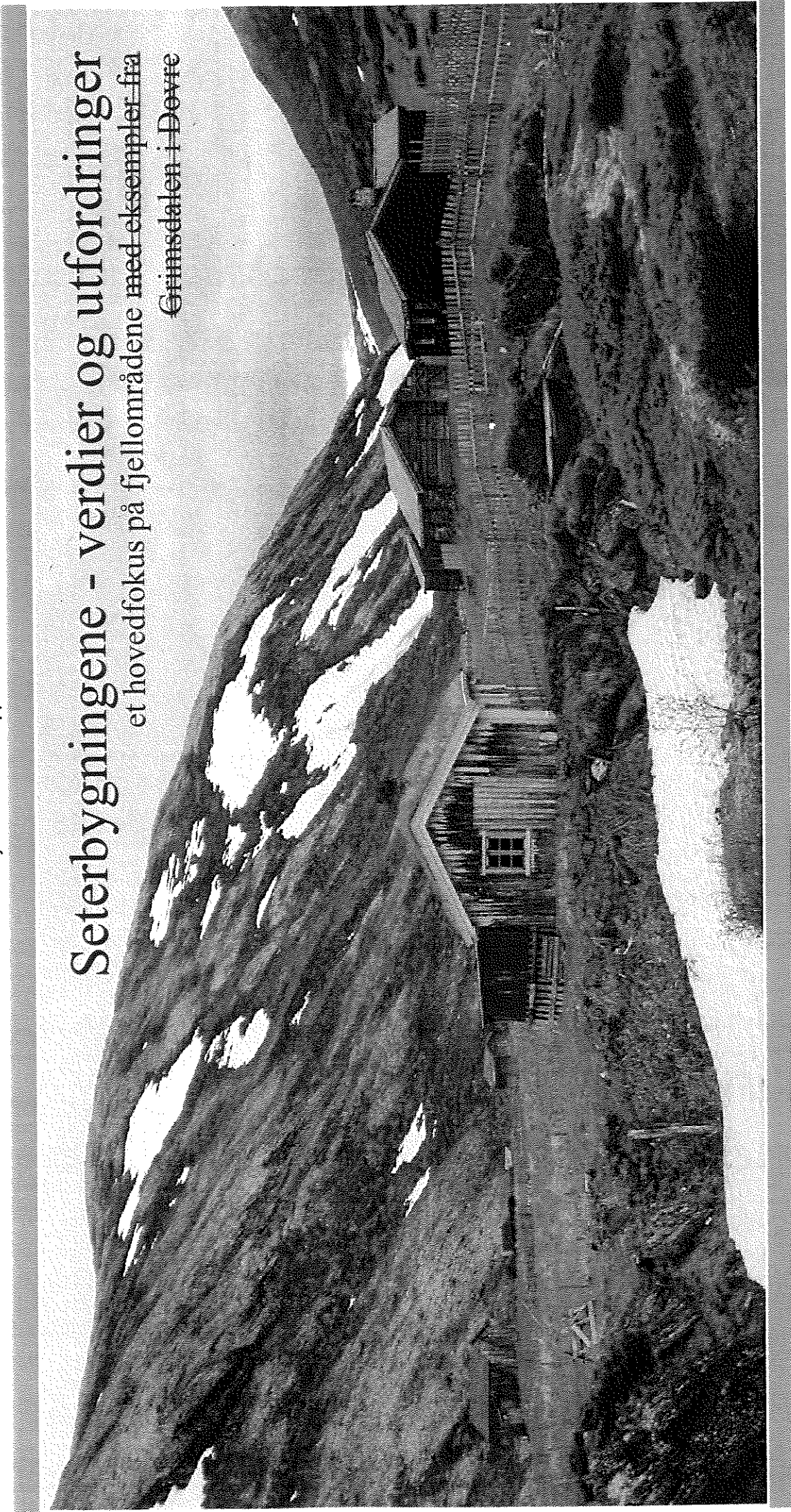

Fylkesmannen i Oppland

Seterbygningene - verdier og utfordringer

et hovedfokus på fjellområdene med eksempler fra
Grimsdalen i Dovre

Innhold:

Setrer i fjellområdene – generell og prinsipiell tilnærming.

3. Setra i vår bevissthet
3. Hva er det ved seterhusene som får oss i ”den gode stemningen”?
4. Hvorfor skal vi bevare?
5. Hva skal vi bevare?
8. Hvordan skal vi bevare?
  - Endret bruk fra seterstue til fritidsbolig, hva krever det av standardheving?
  - Tradisjonell bruk – hva krever det av standardheving?
  - Prinsipper for istandsetting av gamle seterhus.
  - Vanlige skader og nødvendig utbedring.
  - Flytting av hus?
  - Radikal omdisponering av seterfjøs til fritidsbolig?
  - Vedlikehold av eksisterende bygninger, tilpassing av nybygg - materialbruk
  - Nødvendige godkjenninger.

Eksempler fra Grimsdalen

- 23. Verkjessætre
- 25. Mesætre
- 27. Tollevshaugen
- 29. Tvørilsætre
- 30. Bjørnsgardsætre
- 31. Stakstosætre

Forord

Denne veilederen har kommet til gjennom prosjektet “Nasjonalt verdifulle kulturlandskapsområder i Oppland”. En har hatt til hensikt å presentere noen enkle prinsipper for istandsetting for bruk/ endret bruk og vedlikehold av gammel seterbebyggelse.

Det er lagt vekt på at den skal ha en praktisk nytteverdi.

Lillehammer, 18.9.2007

Trond S Raddum

Setrer i fjellområdene - generell og prinsipiell tilnærming

Setra i vår bevissthet

Bygningene er for de fleste av oss de første sikre tegn på at vi befinner oss i et seterlandskap. Og i vårt begynnende tankespinn sier de oss en hel del om seterlandskapet og seterbrukets tilstand. Bygningene kan fortelle om ei seter i aktiv drift, om ei seter som har endret bruk og om ei seter som er ute av bruk og uten omsorg fra noen. "Lesbarheten" til resten av seterlandskapet forutsetter en viss erfaringsbakgrunn eller tilført kunnskap.

Opplevelsesverdien er ulik for de ulike betraktere. Ei stor gruppe mennesker settes i en egen god stemning når de kommer over et bygningsmiljø der spesielt seterstua bærer preg av at ferier og langhelger de siste femten årene har gått med til omfattende bygningsmessig opprusting for å møte "dagens krav" til en komfortabel fritidsbolig. Teknikken, materialtilgangen og økonomien har åpnet nye og uante muligheter.

Noen inspireres av lafestokkens langsomme ferd ned i jorden. Ruinen er mye brukt som motiv for fotografier og kunstmalere som ser skjønnheten også i forfallet.

Et sted derimellom finner vi kanskje de som i respekt for generasjonenes mangslungne utnyttelse av utmarka og de spor dette har satt i bygninger og landskap, aktivt søker den gode "seter karakteren". Noen har erfaringsbakgrunn som gjør det enkelt å mane den fram, andre må lære og oppleve for å forstå.

Hva er det ved seterhusene som får oss i "den gode stemningen"?

Det ligger en egen ro og harmoni i ei uforstyrret setergrend. Seterhusene var tradisjonelt bygd i éi høg med éns takvinkel. Husene gjemte seg ned i bakken. De skulle møte og motstå naturkreftene og det uforutsette. De dannet ofte en vegg mot omverdenen for å skjerme mennesker og dyr. Jord, gråstein og tre var materialene og nøkternhet karakteriserte formspråket. Fargesettinga var fra gammelt av veldig enkel - en lot trevirket stå ubehandlet og temmelig raskt fikk det denne umiskjennelige sølvgrå tonen som har vært selve "seter-

Fra hønsegården på setra – kanskje et minneglimt fra tidlig barndom som sitter spikret og får oss til å tenke på at her bodde en fra tidlig sommer helt fram til den første snøen kom.

fargen". Kanskje er dette det vi i litt diffuse ordelag omtaler som "stedstilpasset bygging"? Vi opplever en egen "overensstemmelse" mellom landskapet, bygningene og vår egen følelse av tilhørighet.

Hvorfor skal vi bevare?

Seterhusene er kulturhistoriske minnesmerker over arbeidsliv, levemåte og ressursutnyttelse. I tillegg til å være "minner" er disse husene miljømessig og arkitektoniske perler og forbilder. Seterområdene er viktige mål for rekreasjon og friluftsliv. De som ferdes i disse områdene synes at seterhusene hører til der, de er en viktig del av dette landskapet. Den allmenne interessen for dette har gått tydelig framover etter at en oppdaget at mye verdifull seterbebyggelse var i ferd med å gå tapt. Synet for de dagligdags småting og det gamle kulturlandskapet betyr mye for fellesmiljøet vårt. Dette oppdaget vi da vi så hvordan nybygg og ombygginger ødela det opprinnelige og særpregede i naturen og bygdemiljøet. Mange seterhus står og venter på hjelp. Noen ganger skal det mye til - kanskje skal vi anse noen av disse som tapt og la de forsvinne av seg sjøl. Men like ofte er det svært lite som skal til for å redde husene for nye "ett hundre år": Enkle reparasjoner på taket. Justere fundamentet en tanke. Grave vekk litt jord så treveggen ikke råtnet . . . .

*

Seterhusene har betydelig bruksverdi - tradisjonell og nyere tilpassede bruksformer: I fjellområdene drives det fortsatt aktivt seterbruk og gamle nedlagte setrer tas i bruk igjen. De setrene som ikke lenger nyttes på tradisjonelt vis utgjør et godt utgangspunkt for næringsutvikling, et godt alternativ til den ikke alltid like vellykkede hyttebyggingen som finner sted.

Seterhusene er viktig dokumentasjon på gammel byggemåte: De var enkelt bygd. Entersom de bare ble brukt om sommeren, ble de bygd på den gamle måten lenge etter at nyheter hadde avløst gamle byggemåter i bygda.

Seterhusene er viktig dokumentasjon på gamle driftsformer: På nær sagt alle

En turgåers opplevelser.

setrer var det stue og fjøs. Vi finner også seter der det aldri har vært fjøs - kua ble mjølket ute. Andre hustyper er grishus, hønehus, geitfjøs, stall, kalvefjøs, ysthus/kokhus, skåle, maibu, vinterstue og lyu. Hver for seg og samlet forteller de viktig kulturhistorie. Vinterstua minner om vintersetringen som foregikk i fjellområder i deler av Gudbrandsdalen - en strabasjos form for setring på grensen av hva folk og dyr kunne tåle.

Hva skal vi bevare?

I 1975 ble det gjennomført en omfattende registrering av seterhus i skogseterområdene på Totenåsen. Det var Arkitekturvernår og registreringer skulle være et grunnlag for å sette i gang bevarings tiltak. Den gang ble det fastsatt tre hovedkriterier for vern av bygninger på setrene (av allmenngyldig karakter):

1. Komplette karakter. Anlegget bør inneholde de typer hus som var nødvendige for seterdriften.

I dag vil vi muligens ikke stille like strenge krav til komplettheten i bygningsmiljøet, hvis anlegget har andre godt dokumenterbare spor etter setringen.

2. Anlegget bør ikke være forstyrret av moderne inngrep som hyttebebyggelse, kraftlinjer o.l.

Fokuset bør settes på fenomenet hyttebygging i verdifulle seterområder, at en må inn med strenge reguleringsbestemmelser i forhold til den type aktiviteter. Budskapet står fast også i dag.

3. Bygningene må være i en slik forfatning at de kan restaureres, samtidig som de ikke må være ødelagt av uheldige reparasjoner.

Første del står fast også i dag og er viktig å ha med seg; en restaurerer ikke for enhver pris. Hva som er gjort med bygningene opp igjennom tida sier noe om bygningens historie - kanskje det også handler om "uheldige reparasjoner". Om dette skal ha betydning i forbindelse med vurdering av objektets verne-

"Vi har behov for noe rundt oss av bygningsmiljøer og tradisjoner som knytter forbindelser mellom fortid og nåtid. Dette behovet ligger nedfelt i oss alle. Ofte er det først når et miljø er ødelagt at vi oppdager at noe verdifullt er blitt borte. Fortida skal ikke låses inne på museum - den skal være en kontinuerlig side ved den menneskelige tilværelse."

verdi bør ses på individuelt. Om en reparasjon er "uheldig" eller ikke må en helst ta stilling til før den gjennomføres.

*

En grovgjennomgang av dagens miljøtilstand til bygningene i fjellområdene slik den er registrert etter mange reiser i disse områdene:

Uttrykket til bygningsmiljøene ved setrer i aktiv tradisjonell bruk ligger i spennet mellom det "totale kaos" og den "komplette idyll".

"Kaoset" har nyanser, men kan være så gjennomført at det minste forsøk på en opprydding eller "tilbakeføring" vil sette dype sår i miljøet. Disse miljøene er "sterke" og de oser av sjarm. Og de må framfor alt få videreutvikle sin frie form. Disse miljøene kjennetegnes gjerne ved at familien bor på setra hele sommeren og at det er stor aktivitet med produksjon av alle former for seterprodukter.

"Idyllene", som vi kjenner igjen fra de kjente folkelivs- og miljøskildringene til 1800-talls malerne, er også få. Men det oppdages stadig "nye" og gode eksempler.

Den vanligste situasjonen er:

Utgangspunktet har vært den "rene idyllen", men utover på andre halvdel av 1900-tallet har en av praktiske, driftsmessige årsaker (og bedret økonomi) foretatt en etterlengtet heving av standarden.

Det gamle fjøset dugde ikke lenger. Nye og større kuraser var utviklet og båsene ble for korte og huset ble for smalt. Vedlikeholdet hadde det vært så som så med og forfallet begynte å sette sine tydelige spor. Det var greiest for både folk og dyr at det ble bygd nytt. Det nye fjøset ble bygd i uisolert bindingsverk, kledd utvendig med tømmermannspanel - ubehandlet eller brunmalt eller rød malt og taket fikk bølgeblikk eller papptekking. Det gamle fjøset ble tatt til skåle og låger.

Mange bygde også nytt sel, for det gamle holdt heller ikke mål lenger. Det nye

Seterbeiting i Kvam.

selet fikk ofte - særlig utover på 1970-tallet - det som vi kanskje litt upressist definerer som «hyttepreg», med helt andre proporsjoner og annen fargesetting. I de fleste tilfeller står det gamle selet fortsatt og er i dag et yndet reseaueringsobjekt. Huset skal ofte gjennomgå en omfattende standardheving og leies ut som fritidsbolig.

Andre valgte - kanskje noe tidligere (1940- og 50-tallet) - å ruste opp det gamle selet. Det fikk et moderat "hyttepreg" - datidas. De la bølgeblikk på taket og kledde veggene utvendig med tømmermannspanel eller lekripepanel, skiftet vinduer (ofte til funksis-typen) og malte huset rødt eller brunt. I tillegg ble det bygd inntil et rom for å få eget soverom bl.a. I dag framstår disse husene ofte malingslitte og med tildels omfattende råteskader i panel og vinduskonstruksjon, men taket er tett. Og de har høy verneverdi.

Uttrykket til bygningsmiljøene på setrer der selet har hatt funksjon som fritidsbolig helt siden den aktive seterdrifta ble lagt ned på 1970 tallet, ungdyra beiter og/eller kvea blir høstet:

Vi finner alle tilstander som er beskrevet over, men gjennomgående er det selet som er vedlikeholdt. De andre bygningene vedlikeholdes på et minimumsnivå eller de står og forfaller.

Uttrykket til bygningsmiljøene ved de glemte setrene:

Utgangspunktet har vært "idyllen". Men så en gang på 1930 eller 40-tallet ble seterdrifta lagt ned. For å komme til disse setrene må en ofte gå lange strekninger. Dette var greit når en måtte, men det viser seg ofte at kontakten med miljøet etter at dyra ble borte, har begrenset seg i beste fall til et kort besøk en gang i året "for å se til husene". Forfallet tok etter hvert overhånd. I dag ligger mange slike anlegg i ruin. Men noen står fortsatt oppe og utgjør et sjeldent godt utgangspunkt for bevaring. Det er ikke gjort noe på 70 år (!). Det er som å komme over en skjør og verdifull antikvitert som trenger å bli reparert. Disse miljøene må håndteres med ytterste forsiktighet.

Veglaus, bortgjemt og bortgjemt, men gjenoppdaget....

Hvordan skal vi bevare?

Vi har fastslått at seterhusene har viktig dokumentasjonsverdi i forhold til byggemåte og driftsformer. Det å få aktivitet inn i de gamle husene kan i seg sjøl, under nærmere gitte forutsetninger, være et viktig bevarings tiltak. En forholder seg i prinsippet til bruksformer som er mest mulig beslektet med den gamle bruken. Det er viktig å begrense tiltakene til det som ikke virker negativt på den overleverte historiske situasjonen.

Vi har fastslått at husene har bruksverdi. Utvilsomt, i forhold til en tradisjonell utnyttelse, og ikke minst som fritidsbolig for eier eller som utleieobjekt. Bygningene på setrene kan være en viktig ressurs i arbeidet med næringsutvikling og dermed et viktig bidrag til gårdens inntekt. Landbruket selger overnattingsplasser og opplevelser. Undersøkelser viser at turistene i stor grad etterspør sammenhengen, estetikken, den uberørte natur, egenarten, stedskvaliteten - "det totale produkt". Viktig del av denne helheten er den kulturhistoriske formidlingen som kan finne sted. I et slikt perspektiv er det ikke minst viktig at en vet hva slags funksjon husene tradisjonelt har hatt og at en gjør istandsetningsarbeider i samsvar med dette.

Endret bruk fra seterstue til fritidsbolig, hva krever det av standardheving?

Følgende miljøskildring kan stå som innledning til dette avsnittet:

"Stugua manglet ofte grunnmur iallfall på øvre sida mot bakken. I stedet var det gjerne en moldbenk rundt huset for å holde varmen inne. Men veggene som manglet bordsynning, var gisne, og nederste kvarva hadde lett for å råte. Grunnen var ofte rå. Det var heller ikke avløp for overvann som rant inn under golvet.... Golvet var upløydd bord uten stubbeloft, hemlingen også bare et enkelt bordlag som ofte gikk bare over halve stua.... Taket var av bork, flis, eller never og torv, men ofte utett, så det draup både her og der. Huset hadde ett rom med simpel gråsteinspeis, det var både dagligstue, sove- og kokerom.... Vinduene var små, gisne og med grønne, uklare ruter, så det ble halvmørkt og sopp og utøy hadde lett for å trives. Av møbler var det skap, bord seng, noen krakker og et par hyller."

Noen hus skal ikke brukes, de er viktige som en del av landskapet. Og denne løa bør det heller ikke gjøres så mye med, kun sikre at den står og at dyr og mennesker ikke blir skadet av takstein som kan falle ned.

Er dette noe å by fram til turistene? I flg. rapporter fra de som har prøvd er det faktisk det. Det betales inntil 6000 kroner pr. påske og 1500 kroner pr. uke i sommerhalvåret for å bo slik. Herligheten består i tillegg av utedo, vann fra bekken og lys fra parafinlamper.

Så kan andre melde om at turistene krever fullisolerte rom og ikke minst tette murer og overganger slik at musa ikke kommer inn. De krever innlagt vann, dusj . . . .

Markedet er mangfoldig.

*

”Putetaket” er innført som uoffisielt begrep i Oppland. Med det menes de moderne fullisolerte torvakene som har en tykkelse på 45 - 50 cm over takåsene. Det må til vindski satt sammen av 3-4-5 bord for å dekke det som dekkes skal. Dette kan karakteriseres som en av de mest miljødeleggende standardhevingstiltak som gjennomføres på gamle seterstuer. Andre eksempler på fasademessige tiltak som gjør at seterstua endrer karakter, er når ytterveggen av tømmer skal tilleggisoleres utvendig med kanskje 10 cm isolasjon og kles med Villmarkspanel av den mest ekstreme dimensjon og form. Dette er også en byggeskikk som er hentet fra nyere hyttebygging og som blir ”uskikk” når den overføres til den gamle seterbebyggelsen.

Flere: Det er ikke uvanlig at de som setter i stand et seterhus, får lyst til å pynte litt ekstra på huset: Som for eksempel reise et solid og gavlformet overbygg over inngangsdøra understøttet av grovknudrete overdimensjonerte søyler av tre (på en stålbygg nedbetongen), svær terrasse - helst med tak understøttet av samme type søyler, stort vindu på solsida osv. Vi ser det for oss - i altfor mange sammenhenger. Og vi blir fortvilet over den manglende veiledning som disse husene har blitt utsatt for!

For vi må selvsagt akseptere at det skjer ei standardheving!

Vi har slått fast at det er viktig å finne en anvendelse for huset og det blir mer og mer vanlig å benytte huset hele året.

”Putetaket” er et kjent motiv knyttet til byggeskikken som utvikles i de nye hyttelandsbyene rundt turiststedene. Det passer dårlig i et setermiljø.

I fjellområdene ligger det ofte jord på taket på seterstua fra før. Dette er også isolasjon enten det er som torvtak eller som fyll under skifersteinen. En kan tilleggsisolere et torvtak med Rockwool torvplater (5-7 cm trykfast mineralull) lagt i torva på det varme takarealet over tettesjiktet, ikke noe over det kalde takarealet.

Tømmerveggene trenger normalt ingen isolering. Men små utbedringer kan gjøres: Ved å forsiktig splitte veggen mellom to omfar der det er tydelig åpning og legge inn supplerende mose, ved å kle inn novene utvendig i hjørner og ved delevegger der det kan være utetheter - en dytter inn mose og legger på en vindtett papp før en "kasser" inn novet, ved å dytte ekstra godt rundt vinduene og montere innervinduer. Veggene i soverommet ønsker en kanskje å tilleggsisolere, da gjør en det fra innsiden.

Golv et bør uansett isoleres. I tillegg til standardheving er dette et viktig sikringstiltak mot utrasing av steinmurene (telen går ned i grunnen fra innsiden og sprenger på steinsettingen under huset).

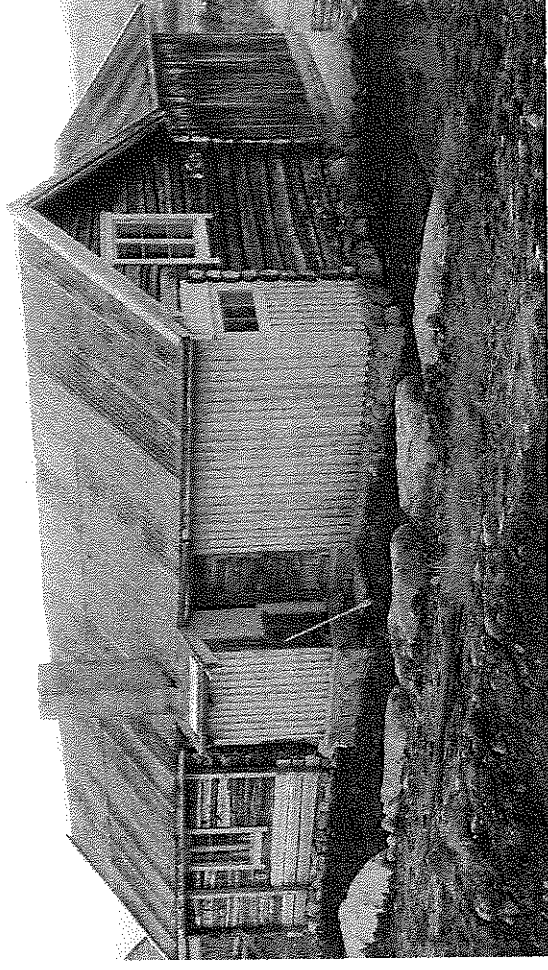
Ombygging/tilbygg?

Helst ikke tilbygg. Bua kan gjøres om til soverom. Propanapparatet kan plasseres i gangen.

Rom for personlig hygiene?

Toaletter, dusj(?), WC(?) i et eget eksisterende gammelt og lite hus som kan passe til formålet? Et alternativ kan være å bygge et nytt lite hus med naturlig form og plassering i forhold til den øvrige bebyggelsen. Godt løst kan dette berike bygningsmiljøet. I større setergrender kan dette være felles bruk for flere enheter. Det kan f.eks. være at en velger å avsette ett fjøs til sanitærformål, der hver enhet har sitt eget private sanitæravlukke.

Bordet, senga, peisen og ystpanna må få stå. En trenger propanapparat, oppvaskbenk, skap osv. En beholder de låge dørene, de små vindusåpningene, de korte sengene, de trange rommene. Unngå saging i tømmerveggen. Behold den gamle dørhella - ikke betongtrapp.

Seterstue på Furuhaugli i Dovre ble satt i stand på husets egne premisser.

Tradisjonell bruk - hva krever det av standardheving?

For selet gjelder de samme utfordringer som beskrevet over. Det spesielle her er fjøsets begrensninger og behovet for nye funksjoner og det hus-/rombehov det utløser. På setrer med nattbeite blir det gamle fjøset kun brukt som mjølkingsstall. Dette reduserer kravet til gjødselhandterings tiltak til tilnærmet ingen ting. Det gjør det mulig å benytte det gamle fjøset med små tilpasninger til mjølkings situasjonen, for alle dyrene trenger ikke være inne samtidig. I de litt større fjøsene kan en faktisk få plass til både mjølkingsstall og rom for mjølk tank og mjølkestell. Strømaggatet trenger eget hus. Dette kan plasseres i et tilbygg – halvtak, eller et annet gammelt, lite hus som ikke lenger er i bruk, eller et tilpasset nybygg.

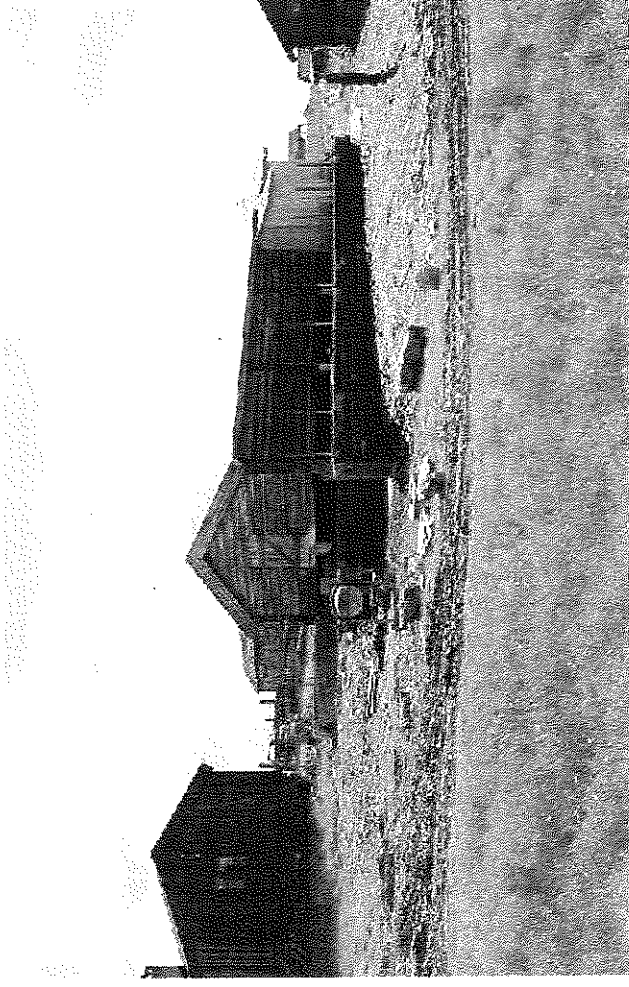
I de tilfeller det blir behov for egen gjødseloppsamling der kua er inne om natta, og faren for forurensning er reell, gjøres det på enkleste måte v.h.j.a. en støpt platting utenfor gjødselguggene i veggen. Det visuelle miljøet tar ikke skade av en slik installasjon, det viser bare at brukeren er sitt samfunnsansvar bevisst.

Prinsipper for istandsetting av gamle seterhus:

Restaurering er et begrep som har mange betydninger. Den egentlige betydningen av begrepet – *tilbakeføring* - er streng og i mange tilfeller ikke gjennomførbar eller snarere *ikke ønskelig* å gjennomføre. I de aller fleste tilfeller *reparerer* en eller *rehabiliterer*, og legger antikvariske prinsipper til grunn for det arbeidet en gjør.

Tiltaket skal ikke først og fremst bidra til å forskjøne objektet, det handler mer om å reparere og å sikre/stabilisere.

Hovedprinsippet for vedlikehold av gamle bygninger er å ta vare på bygningsdelene og dermed bygningens autentisitet. Kopier kan aldri erstatte de originale detaljene i bygningen. Jevnt vedlikehold er ellers den beste måten å sikre de opprinnelige detaljene i bygningen fullt ut. Noe forenklet vil

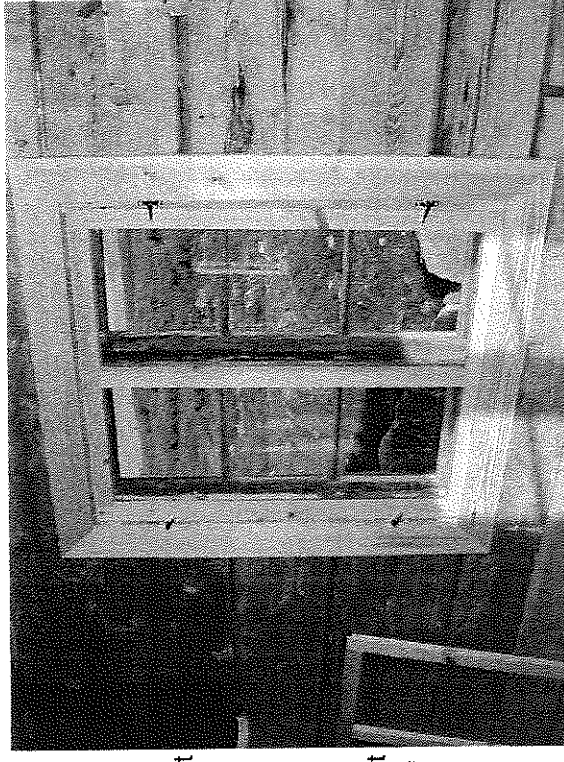
Støpt platting for å ta hånd om husdyrgjødsel. Når terrenget har grodd til blir denne en naturlig del av miljøet.

grunnprinsippene for istandsetting av verneverdige bygninger være:

- Mest mulig av bygningen skal bevares, derfor skal alle inngrep ved utbedring være så små som mulig.
- Det er bedre å reparere bygningsdeler framfor utskifting. Det vil si at reparasjon av et gammelt vindu er bedre enn å skifte ut hele vinduet. Ofte er det også rimeligere. Erfaringsmessig er det ofte de utskiftede bygningsdelene som er de dårligste.
- Det er bedre å legge til et bygningsselement eller et malingslag enn å fjerne et. Ved å fjerne noe forsvinner historien til huset bit for bit. Husk at bygningen slik den står, er den beste kilden til å forstå husets egen historie.
- Det skal så langt det er mulig brukes tradisjonelle materialer, utførelse og teknikker både ved reparasjon og eventuell utskifting.
- Det frarådes å bruke trykkimpregnert virke.
- Skjulte deler av bygningen (konstruksjonen) kan være like viktig å ta vare på som synlige overflater.
- Hvis man må endre, er det bedre å føye til enn å fjerne originale eller eldre bygningsdeler.
- Tidligere ombygginger og endringer av en bygning kan være viktige å bevare.
- Alle endringer skal dokumenteres fotografisk og i skriftlig rapport.

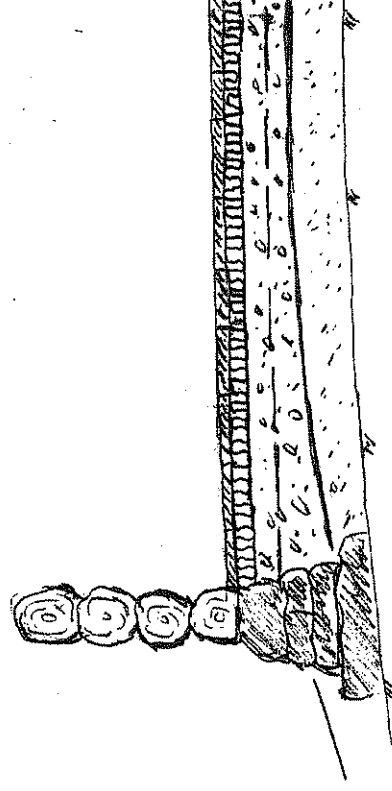
Vanlige skader og nødvendig utbedring:

Grunnmuren består av stein fra området, den er bevisst lagt ned i marka for å unngå kalde golv, terrenget har også vokst (jord fra det gamle torvtaket ble bare kastet ned fra taket og ble liggende der den landet), bunnstokkene råtnet. En rydder vegetasjon o.l. som holder på fuktigheten, en graver vekk jord som ligger innpå de nedre tømmerstokkene, en leder overflatevann vekk fra huset. Eventuell råtestokk i bunnen skiftes ved å lafte innunder ny (uten at huset tas ned). Det skal være full grunnmur av gråstein under seterstua, enklere stabber av tre eller enkeltsteiner eller steinpilarer under fjøs og løe. Muren må ofte repareres. Golvet lå på grunnen, det skal det fortsatt.

Det er bedre å reparere bygningsdeler framfor full utskifting. Det vil si at reparasjon av et gammelt vindu er bedre enn å skifte ut hele vinduet. Ofte er det også rimeligere. Erfaringsmessig er det ofte de utskiftede bygningsdelene som er de dårligste.

Behovet for innervinduer har kanskje ikke vært så stort i gamle seterstuer. Enkle og rimelige løsninger som vist på bildet, representerer en betydelig forbedring når en ønsker å forlenge brukssesongen.

Rehabilitering av seterhusgolv:

Solid vanntett duk på sandseng formet slik at vann som kommer innpå duken ledes ut til kantene. Det legges grov og tørr grus over duken som golvåsene legges ned i (trad.). Mellom åsene legges 7,5 cm markplater/trykkfast mineralull. På golvåsene legges golvbordene, de gamle lagt om - reparert.

Torvtaket skal holde i 30 år, minst. Bord, flis og spon likeså. Skifertaket holder i 200 år.

Bølgeblikk er bedre enn sitt rykte - og det holder i 100 år.

Panel utvendig?

Panel utvendig kan være nødvendig utfra særlig ett forhold: Tømmerveggen er så råttten at den tåler ikke påkjenning fra vær og vind lenger. En legger på en "værhud" for å redde det som er igjen av bærende konstruksjoner - et reint sikringstiltak. Vinduet flyttes ut slik at det blir stående i plan med utvendig panel. Frilagt tømmervegg skal være frilagt - unntaket er altså "værhuden" på sør- og østveggen. Denne slites raskt og må skiftes ut med noen 10-års mellomrom.

Flytting av hus?

En ser ikke på flytting av hus i forbindelse med etablering av nye bygningsmiljøer som et spesielt viktig bevaringstiltak. En ønsker først og fremst å stimulere til bevaring av godt etablerte eksisterende bygninger/bygningsmiljøer som står i en slik helhetlig og opprinnelig sammenheng og er i en slik forfatning at restaurering er ønskelig.

Flytting kan være aktuelt for enkelthus, og det skal ha karakter av å være unntak. Følgende kriterier legges til grunn:

- Spesielt verneverdig bygning som ikke kan tas vare på der den står.
- Flytting skal skje fra en "opplost situasjon".
- Næringsaspektet skal være avgjørende.
- Huset som flyttes skal være i god teknisk stand, eller kan settes i stand på en enkel måte.
- Flytting skal skje til et bygningsmiljø, der det tilflyttede huset blir et naturlig tilskudd.

Alle kriteriene bør være oppfylt.

I dette arbeidet er håndverkerens kompetanse og holdning til tiltaket helt avgjørende for resultatet. Mangelen på slik kompetanse er kulturminnevernets hovedutfordring i dag. I tillegg vil vi rope et varsku når det gjelder utbredelsen av lafthaller. Lafthallene står for en ny restaureringsmetode som ikke har spesielt positiv virkning på bygningsvernet. Gamle hus skal repareres der de står. Det er i de færreste tilfeller ønskelig å ta ned huset for å reparere det. Når seterstua blir montert ned og fraktet til bygda, er det veldig mye av det vi ønsker å bevare som går tapt: Andelen nye materialer øker unødvendig. Huset mister mye av det preget som det har fått p.g.a. alder og bruk.

Radikal omdisponering av seterfjøs til fritidsbolig?

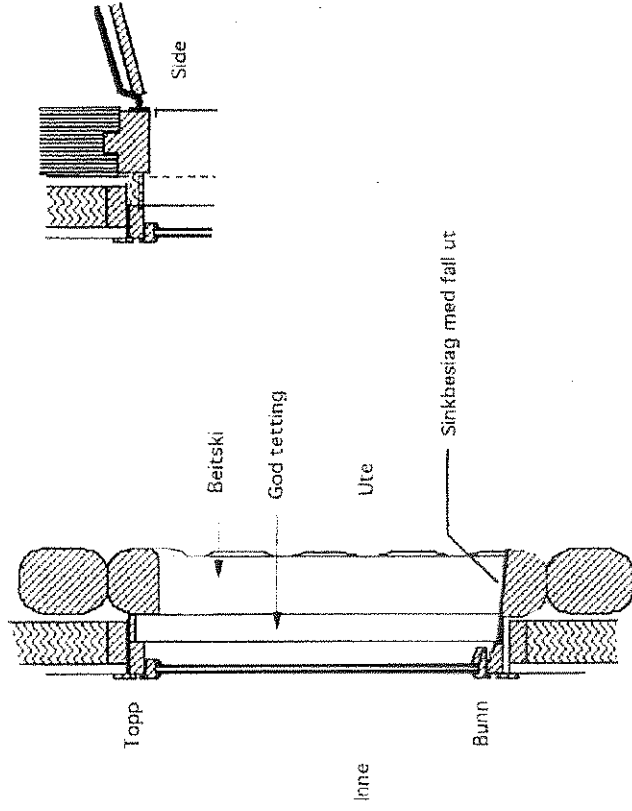
Vi har tidligere konkludert med at seterhus bør settes i stand i samsvarende med sin opprinnelige funksjon. Vi vet at det er noen som ønsker å ta i bruk f.eks. et seterfjøs til fritidsbolig. Vi bør ha en teoretisk og praktisk tilnærming til dette temaet. Da er det to hovedmåter å angripe det på:

- 1) Seterfjøset omgjøres til bolig - også i sitt eksteriørmessige uttrykk. Da er vi ærlige og setertunet mister sitt fjøs.
- 2) Husets eksteriør skal fortsatt ha fjøsets karakter. Da er vi uærlige, men setertunet har fortsatt et "fjøs".

Felles for 1 og 2: Huset skal tilfredsstillende brannforskriften. Huset skal ha "tilstrekkelig" lys fra vinduer. Rommene skal kunne varmes opp.

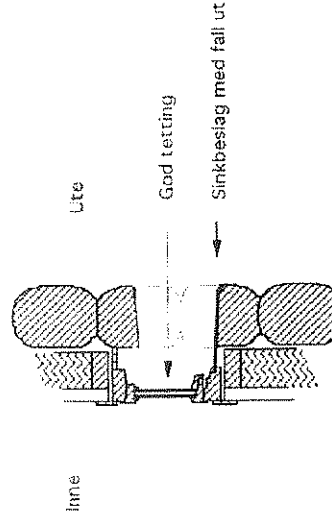
"Uærlighet" krever omtanke:

Seterfjøs har ofte hatt åpninger i veggene for å slippe inn lys. I laftede bygninger hadde disse form av liggende spalter plassert oppunder takskjegget - beskyttet av dette. Høgda tilsvarte ca. én stokkhøgd fordelt på to stokker. Huset har hatt dører - gjerne ei (glugge) for å slippe inn lys og ei for å slippe dyr ut og inn. I veggen har det også vært en eller flere glugger for å skuffe ut møkka. Alle disse åpningene hadde ulik størrelse, ulik form og ulik plassering. Dørene/gluggene kunne lukkes med utvendig labankdør/skyvelem. Det er disse åpningene som blir utgangspunkt for montering av vinduer. I tillegg kan en tillate å montere et ordinært vindu (kanskje bare ett) "liggende" - ofte plassert i forbindelse med ei dør (i rom for mjølkestell). Der det normalt ikke skal være glass (i glugger og døråpninger) skal glassflaten være uten sprosser eller inndelinger og monteres inntrukket - jevnt med indre veggflatt, for å understreke åpningens karakter av å være "hull", hele veggtykkelsen blir lesbar i sjøve åpningen. Til dette benyttes matt glass, av den typen som ofte brukes ved innramming av bilder. Dette glasset demper speilvirkningen. Det er noe dyrere enn vanlig vindusglass. Men i den store sammenhengen vil dette bety lite. "Hullvin-

Stort og lite "hullvindu":

Det store skal være "stående" i formen og plasseres litt "tilfeldig". Det monteres utvendig sidehengslet lem (labank) som kan lukkes når huset ikke er i bruk. Det lille vinduet har form som et spaltevindu oppunder takskjegget, beskyttet av dette.

duet" gir huset karakter av å være uthus - ikke bolig. Der det normalt har vært labankdører/-lemmer skal det monteres slike. Disse bør være lukket når huset ikke er i bruk. Hvert rom skal ha åpninger som er så store at de kan godkjennes som rømningsveger. Ved valg av planløsninger med store åpne rom blir behovet for store åpninger minimalt. Det må kunne monteres inn nok "spaltevinduer".

Inngangsdøra skal være den samme som den alltid har vært. Den egentlige isolerte inngangsdøra er trukket inn. Innvendige bærekonstruksjoner skal være synlige. Evt. isolering skjer fra innsiden. Det er nok større behov for innvendig kledning med panel for å gjemme fjøsoverflaten, da blir det også naturlig å tilleggsisolere.

Gangen i forbindelse med inntrukket inngangsdør kan være uisolert og vise golv, vegg og tak i det opprinnelige huset.

Ved vinterbruk trengs det god varmekilde. Der det er strøm tilgjengelig blir ikke det noe problem (jordkabel) - en bruker panelovner og klarer seg godt uten peis. Uten strøm må en ha vedfyring. Det monteres stålpipa fra ovnen - stålpipa har midlertidighet ved seg som er gunstig når fjøset bare er på "utlån" til funksjonen som fritidsbolig.

*

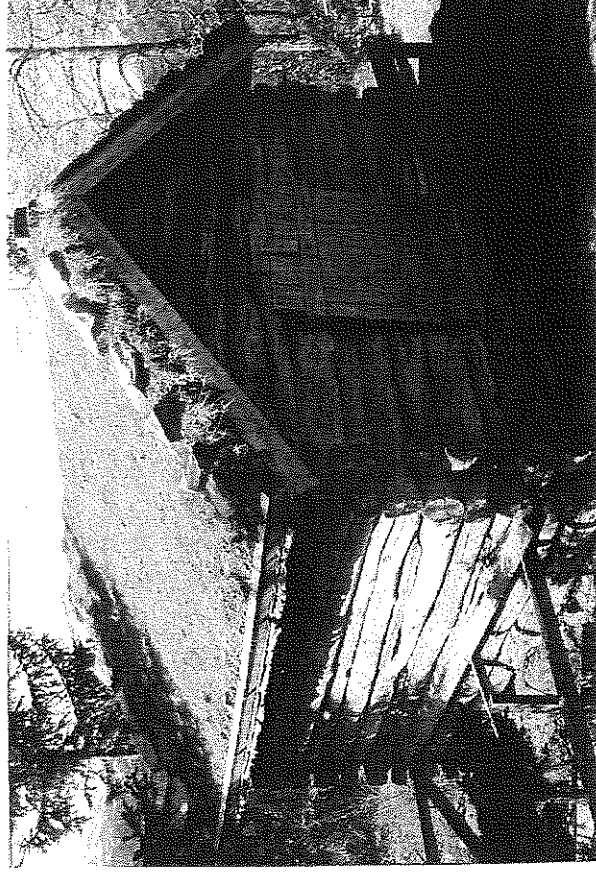
Det gamle fjøset kan jo også brukes nesten som det er, som et rimelig overnattingsstilbud til fotturister (sjøbetjeningsprinsipp) som kan ha behov for et enkelt "tilfluktsrom" og tak over hodet.

Vedlikehold av eksisterende bygninger, tilpasning av nybygg - materialbruk.

Vedlikehold av tak:

Torvtak vedlikeholdes med torvtak – never eller moderne tettesjikt. Et torvtak kan "forsterkes" med skifer, galvanisert bølgeblekk eller bordtak (dæltak) av under-/overligger.

Eier av denne seter-stua har montert glass på innsiden av den gamle spalteåpningen i ostebua, etter at denne ble gjort om til soverom.

Torvtak i sin enkleste form. Benyttes der en ikke kjenner den originale utformingen/detaileringen.

Skifertak vedlikeholdes med skifer. Sekundært kan et skifertak erstattes med torvtak dersom det kan påvises at det vil være en tilbakeføring.

Bølgeblikketak vedlikeholdes med galvanisert bølgeblikk. Sekundært kan et bølgeblikketak erstattes med torvtak eller skifer dersom det kan påvises at det vil være en tilbakeføring.

Vedlikehold av vinduer:

Vinduer skal restaureres. Dersom en, etter en individuell vurdering, kommer til at ett (eller flere) må skiftes ut med nytt (teknisk helt nødvendig), gjøres det med kopier av det gamle. Det skal være ett lag glass i det egentlige vinduet, sidehengslet og med gjennomgående sprosser og innelinger. Det kan monteres innervindu av isolerglass.

Vedlikehold av vegger:

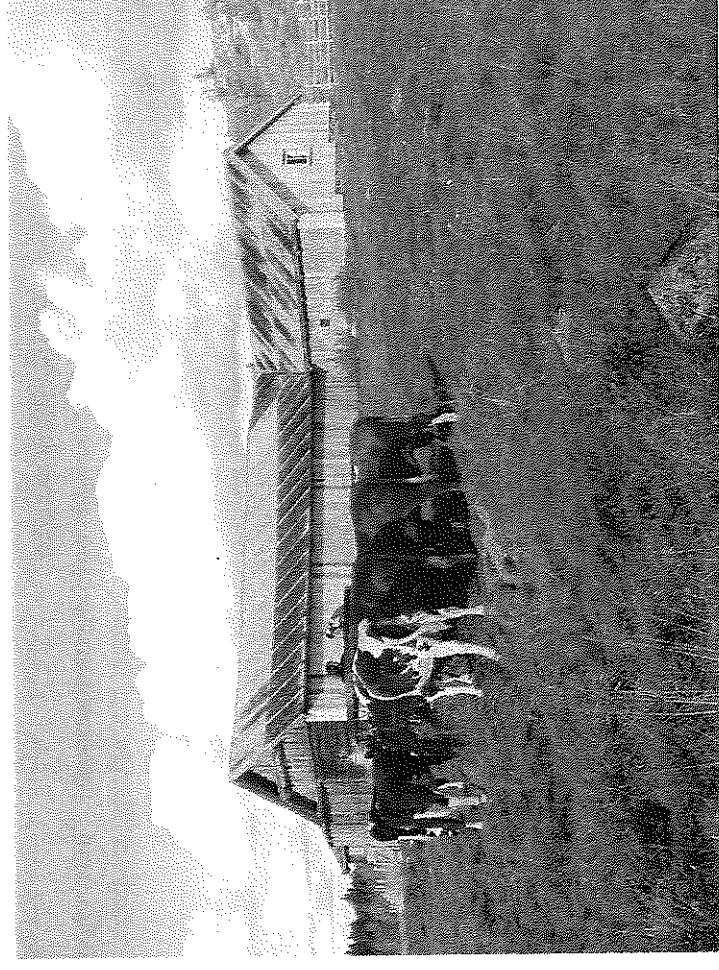
Ved omfattende råteskade på bunnstokk skiftes denne ved å lafte innunder ny (uten at huset monteres ned).

Mindre råteskader i laftede vegger repareres ved at stokken bøtes eller hele/deler av stokken skiftes ut (veggen splittes).

Dersom et helt rom må rives p.g.a. omfattende råte, gjøres det en "rekonstruksjon" primært i bindingsverk.

Dersom en hel vegg eller et hjørne må rives p.g.a. omfattende råte, kan en sage bort den råteskadede delen og 1) erstatte den med en bindingsverkkonstruksjon, eller 2) stable nytt tømmer - ikke lafte. Topp og bunnstokk må være der - ny og ha samhørighet med laftverket. Dette er en aktuell reparasjon av råteskadd vegg bak grue/pipe.

Store sprekker i laftestokkens øvre halvdel dekkes til for å hindre direkte

Fjøset på Lindviksetra i Ringebu er reparert og sikret med panel på de veggene som var for dårlige. Bordene blir grå av seg selv.

vanninntrengning. En fester et vannbord over av bakhon godt stukket inn mellom stokken over og den som skal beskyttes.

Veggflate som har jevnt fordelt råte over det meste av veggen kles inn med panel. "Værhud" monteres av kantskårne/kantjusterte 1" bord helt inn til hverandre – tett. En kan gjerne benytte panel med litt varierende bredde, 4-5-6". Når bordene tørker/kryper vil det bli noen millimeter åpning mellom dem - en åpen, luftig og god beskyttelse. Der det er spesielle krav til tetthet monteres omvendt lektepanel, lektepanel eller tømmermannspanel.

Når novene er gode:

En avslutter panel inn til novene: Bordene skal kun beskytte/kle den delen av veggflaten som har råteskader. Panelet har kun en teknisk oppgave i forhold til dette. Novene er ikke spesielt utsatt og det bør vises i fasaden. Det er derfor ikke ønskelig å kasse inn novene.

Når novene har store råte- og slitasjeskader:

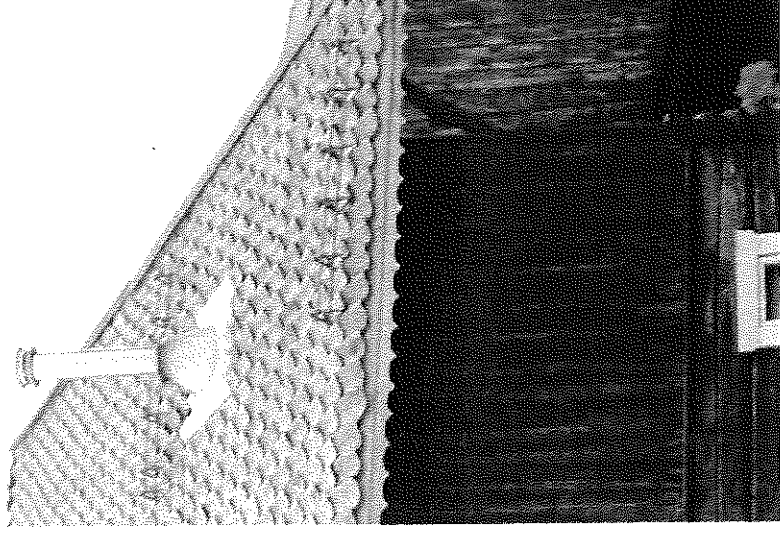
Kle inn novene: Direkte kontakt mellom bord og tømmerstokk "hele vegen" rundt. Om nødvendig monteres strekkfisker i hjørnet, for sikring av dette.

Vedlikehold av murverk:

Natursteinsmurer vedlikeholdes med naturstein - bruddstein eller villstein, alt etter hva som er brukt. Der det er brukt bindemiddel av leire, kalk eller sement, reparere en med samme materiale som brukt tidligere.

Vedlikehold av pipe:

Piper av gråstein/leire/kalkmørtel vedlikeholdes med gråstein/leire/kalkmørtel. Pipe murt av teglstein vedlikeholdes med murstein av tegl. Disse kan "forsterkes" ved at det monteres inn rør av metall eller Leca. Dersom pipa må rives, mures ny av gråstein/leire/kalkmørtel eller teglstein. Sekundært kan det, etter en individuell vurdering, også godtas at det monteres ny pipe av Leca element, denne skal ikke forblendes. Forblending er ingen akseptabel metode. Lecapipa grovpusses over tak og slammes slik

"Det monteres ståpipe fra oven - ståpipa har midlertidighet ved seg som er gunstig når fjøset bare er på "uttån" til funksjonen som fritidsbolig".

at den ikke trekker vann. En avslutter på toppen med fire steiner og ei steinhelle. Pipefotbeslag av sink/galvanisert stål. Dersom en skal utvide med ei pipe til i et rom som ikke har hatt pipe før, gjør en det ved å montere stålpipe direkte fra ovn eller elementpipe av Leca.

Vedlikehold av overflater:

I grå/brune miljøer lar en trematerialene være ubehandlet. En overlater "fargesettinga" til naturen sjøl. Reparasjon og vedlikehold av tidligere malte flater nyttes maling med samme farge og type.

Tilføysler/rekonstruksjoner:

Seterstuer: Påbygginger i form av mindre tilbygg gjøres fortrinnsvis i bindingsverk, som mindre halvtakløsninger eller som forlengelse av eksisterende. Takene tekkes med skifer eller galvanisert bølgeblekk. Fundamentet kan mures i Leca på støpt armert såle. Større tilbygg (over 10 m²) skal ikke være mulig. Større utvidelser gjennomføres enten ved at rombehovet dekkes ved å ta i bruk annet hus i miljøet til det tiltenkte formålet eller ved at det reises et enkeltstående nybygg. Uteplass legges på bakken og skal være uten rekkverk. Følgelig er det ikke naturlig å mure avtrapping som krever rekkverk.

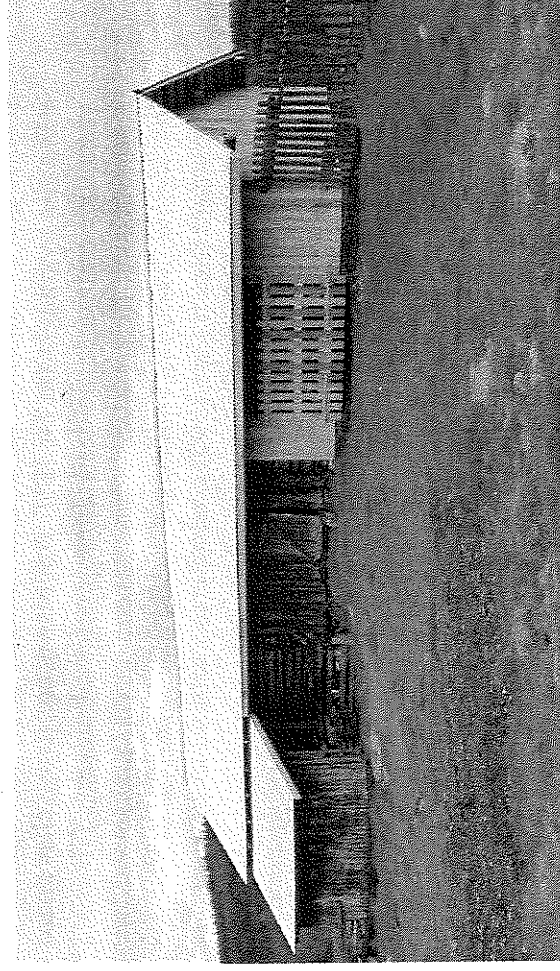
Utforming av næringsbygg (fjøs, hus for mjølkestell osv.) løses i hvert enkelt tilfelle. Arealbegrensningen gjelder ikke her.

Der det kan gis tillatelse til nybygg, reises dette fortrinnsvis i bindingsverk.

Nybygg reises på fundament av armert betong eller murt Leca.

En lar trematerialene være ubehandlet, "fargen" skal komme av seg sjøl.

Alle beslag skal være av sink eller galvanisert stål.

Et seterfjøs i Etnedal:

Gamlefjøsset er laftet. Dette var taklaust og forfallet var langt kommet. Eier har beitedyr på setra. Han hadde behov for et enkelt hus å samle dyra i når de skulle kjøres hjem fra beitet samt et leskur for dyra. Dette ble løst som vist på fotografiet. Fjøsset ble tatt til lager og fikk nytt blankt tak. Leskuret ble ført opp i bindingsverk som forlengelse av fjøsset og fikk felles tak med dette. De nye materialene blir grå av seg selv.

Takutstikkene skal normalt være korte, eller tilpasset utstikkene på de andre gamle husene i miljøet, og antall bord i vindskia skal være 1-2 av vanlig bredde (5"-6"), eller tilpasset den gamle bebyggelsen.

Nødvendige godkjenninger.

Teknisk etat i kommunen er førsteinstans når nødvendige godkjenninger skal innhentes.

- Tiltak på bygninger kan være "meldepliktige" eller "søknadspliktige" arbeider i forhold til Plan- og bygningsloven. Tiltakets "status" og nødvendige godkjenninger må være avklart med teknisk etat i kommunen før arbeidet starter.
- For alle bygninger fra før 1850 skal planer om riving eller andre vesentlige endringer meldes kulturminneforvaltningen i fylket. Kommunen er førsteinstans i disse sakene og vil i praksis vurdere hva som er "vesentlige endringer". Alle SEFRAK-registrerte bygninger (hus fra før 1900) kontrolleres i forhold til 1850-grensa før tiltak godkjennes.
- Tiltak på fredete bygninger skal være godkjent av og gjennomføres i nært samråd med Fagenhet kulturvern i fylkeskommunen. Ved evt. endringer må det søkes dispensasjon i forhold til bestemmelsene i Kulturminneloven.
- Hus fra før 1650 er automatisk fredet. Tiltak på slike må ikke gjennomføres før kulturminnemyndigheten har avklart alder/-eventuell fredning og godkjent tiltaket.
- Nedmontering av bygninger for reparasjon forelegges teknisk etat i kommunen før det gjennomføres. Kommunen kan sette frist for gjenoppføring av bygningen. Før evt. nedmontering bør det være avklart om huset kan monteres opp igjen på samme tomt.

Dersom tiltaket skal forelegges annen instans for godkjenning (Fjellstyret, Fylkeskonservator), vil teknisk etat i kommunen informere om det.